

УДК 94(477) "19"

Людмила Гуцало
(м. Житомир)**РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО
"ВОРОЖИХ НАЦІЙ" НАПРИКІНЦІ 30-Х РР. ХХ СТ.**

У статті на основі архівних документів та доробок попередників проаналізовано репресивні акції радянської влади стосовно національних меншин наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: репресивна політика, національні меншини, командно-адміністративна система, "вороги народу", "шкідницька діяльність", ПОВ.

Наприкінці 20-х - на початку 30-х років політика коренізації, що сприяла зростанню національної самосвідомості, національному відродженню, почала здавати позиції під тиском міцніючої командно-адміністративної системи, за рамки якої вона дедалі більше виходила. Національна програма більшовиків вступила в пряму суперечність із встановленням тоталітарної політичної системи, яка спиралася на карально-репресивні органи, зводила нанівець права союзних республік, їх етносів.

Мета статті полягає в тому, щоб, спираючись на доробок попередників та архіві і документи, проаналізувати репресивні акції радянської влади стосовно національних меншин наприкінці 1930-х років.

У працях Б. Чирка, Л. Наседкіної, М. Панчука, О. Рубльова, Л. Польового, Б. Репринцева, А. Кондрацького, О. Калакури, О. Войналович, Г. Стронського та інших авторів висвітлено репресивну політику тоталітарного режиму стосовно національних меншин України [1].

З утвердженням тоталітарного режиму дедалі більше проявлявся штучний характер політики коренізації. Усе очевиднішими ставали справжні мотиви цієї політики, особливо з перемогою Й. Сталіна в боротьбі за лідерство в партії. Усунувши з політичної арени опонентів, генсек зосередив у своїх руках фактично всі важелі влади. Тепер творцям політики коренізації загравання з національними меншинами були непотрібні, адже вони стабілізували обстановку й отримали владу на місцях.

Зі згортанням політики коренізації вже не розглядалась як торжество ленінсько-сталінської політики партії, акцент переносився на негативні явища, пошук недоліків. На сторінках газет дедалі частіше з'являлися матеріали про "утиски" інтересів національних меншин.

Вишукуванням та "чисткою" від "антирадянських елементів, поляків, німців, троцькістів, націоналістів" були охоплені школи, технікуми, інститути. Свідченням цього є ціла низка документів, які стосуються середніх спеціальних навчальних закладів, інститутів, а саме: "Про перевірку складу студентів польських педтехнікумів у Києві і Проскуріві" (15 лютого 1935 р.), "Про засміченість класово-ворожими елементами Хортицького німецького машинобудівельного технікуму" (7 квітня 1935 р.), "Про польський педагогічний інститут" (29 вересня 1935 р.), "Про інститут польської культури" (20 вересня 1935 р.), "Про польський сектор Київського медтехнікуму" (20 вересня 1935 р.), "Про болгарський і молдавський відділи Одеської театральної школи та німецький відділ Дніпропетровської театральної школи" (19 червня 1937 р.) [2, с. 126-127].

Про велику засміченість класово-ворожими елементами Одеського німецького педагогічного інституту відзначено в постанові бюро Одеського обкому КП(б)У "Про стан роботи Одеського німецького педінституту" від 1 листопада 1937 р. У постанові

наголошено й на прикордонному стані м. Одеси, і на тому, що в інституті не вистачає кваліфікованих професорів та викладачів-німців. Тому Одеський обком КП(б)У в особі виконувача обов'язків секретаря А. Кондакова звернувся з проханням до ЦК КП(б)У розглянути питання про доцільність подальшого існування інституту в Одесі і про можливість злиття його з німецьким педагогічним інститутом у м. Енгельсі на Поволжі [3, арк. 143].

Реакція на прохання була миттєвою - уже 4 грудня 1937 р. з'явилася доповідна записка "Про наслідки обстеження Одеського педагогічного інституту". У ході перевірки було виявлено, що "з 254 студентів ЗО мають прямих родичів, репресованих як ворогів народу, а 59 братів, сестер та інших родичів теж репресовано". Самі студенти звинувачувалися у ворожій діяльності. Так, колишній студент IV курсу історичного факультету А. Рапп (у жовтні 1937 р. заарештований органами НКВС) нібито був членом фашистського воєнізованого загону, студентка Е. Дюнкель за участю студента О. Фішера розповсюджувача фашистські книжки, студенти О. Ферліх, Р. Вайзіндер, П. Зінгерт розповсюджували контрреволюційні анекдоти й розмови [4, арк. 137-138].

"Ворогів народу" було викрито й серед викладацького складу інституту: у 1936 р. 3-х осіб (репресовано), а "четвертий фашист О. Барбаумов, колишній керівник кафедри фізики покінчив життя самогубством". Було знято з роботи за пропагування "троцькістської і націоналістичної контрабанди 4-х викладачів". Серед викладачів, які працювали, було зафіксовано 4-х виключених з ВКП(б), одного колишнього меншовика й одного колишнього кадета. Було знайдено компрометуючі матеріали й на керівництво навчального закладу, зокрема директора інституту С. Єрухимовича. "Працюючи ректором Маріупольської сільськогосподарської школи, прийняв на роботу троцькістів, розкритих поза його участю. Брат С. Єрухимовича репресований органами НКВС як ворог народу". Дісталось й партторгові В. Грінштейну, який "під час розкриття й арешту органами НКВС керівництва Калініндорфського району Одеської області, як заявляють секретар КСМ організації інституту та С. Єрухимович, сумнівався в правильності заходів застосованих до колишнього керівництва вказаного район" [5, арк. 139]. І директора, і партторга було знято з роботи.

Незважаючи на те, що інститут перебував у "дуже важкому стані", його не змогли ліквідувати (як пропонував Одеський обком КП(б)У), оскільки в Україні ще функціонувало 534 німецькі школи, для яких потрібно було готувати кадри, хоча вимагалось розгорнути боротьбу з ліквідації наслідків шкідництва та "очистки" інституту від класово-ворожих елементів [6, арк. 135-136].

Генеральною "чисткою" були охоплені радянські установи, фабрики та заводи. Такі заходи сприяли виключенню з партії тисяч комуністів, більшість із яких разом із безпартійними громадянами різних національностей було репресовано. Досить характерною в цьому плані є постанова Харківського обкому КП(б)У "Про стан парторганізації та командних кадрів на заводі № 135 і ХПЗ (Телеграма ЦК КП(б)У)" від 3 листопада 1935 року. Відповідно до вказівок ЦК спеціально створена комісія повинна була "розробити календарний план для очищення заводів від поляків, німців, троцькістів, націоналістів, насамперед тих, які посідають командні керівні посади", очищенню підлягали й цехи, що виготовляли військові замовлення [7, с. 220- 222].

У постанові Київського обкому КП (б) у "Про перевірку партдокументів та про стан кадрів на Київському Червонопрапорному заводі" (27 жовтня 1935 року) зазначено, що "не повинні бути допущені на завод" близько 300 його працівників. Усі ці "перевірки" та "чистки" супроводжувались активною "роботою" спецслужб. У доповідній записці Верховного суду УРСР ЦК КП(б)У від 19 квітня 1937 року повідомлялось: "У справах контрреволюційної агітації... кількість засуджених із півріччя в півріччя збільшується" [8, с. 222].

Шукали "шкідників" і серед керівного складу національних сільрад та районів. Насамперед це стосувалося голів та секретарів сільських рад. З особливою ретельністю різні перевірки проводились у так званій прикордонній смузі та районах компактного

проживання національних меншин. Схвалювали "сувору лінію" під час проведення чисток Д. Мануїльський на червневому (1933 року) Пленумі ЦК КП(б)У та П. Постишев на січневому (1936 року) Пленумі ЦК КП (б)у.

В Одеській області для розробки "заходів по лінії політичного, господарського та соціально-культурного укріплення в німецьких районах" було створено комісію, до складу якої увійшли В. Іванов (голова), М. Стівбун, В. Гришин (НКВС), О. Крепак та І. Коваленко (члени) [9, арк. 70]. До того ж, із трьох районів Одеської області (Зельцького, Спартаківського, Карл-Лібкнехтівського) виселилося 5000 сімей. Проблема зводилася до того, що Спартаківський та Зельцький райони були розташовані неподалік від румунського кордону, а Карл-Лібкнехтівський - безпосередньо межував із м. Миколаєвом, де зосереджувалася важлива оборонна промисловість Союзу. Але, на нашу думку, проблема полягала в тому, що значна частина німецького населення протягом багатьох років чинила опір соціалістичному будівництву в німецьких селах. Тому каральні органи вишукували підпільні фашистські формування в німецьких районах та репресували велику кількість людей. З 1933 р. в основному лише в трьох зазначених вище районах Одещини було викрито й ліквідовано 124 фашистські, шпійонські, диверсійні та повстанські організації. На 1937 р. процес "викривання" проходив ще з більшою швидкістю. За три літні місяці було викрито 49 подібних організацій, у яких заарештували більше 800 осіб, із них 580 - у трьох німецьких районах [10, арк. 73]. До списків "ворогів народу", "шпигунів" потрапляли представники різних професій - від учителя до керівників районів та області.

Репресії проти населення досить часто не тільки не оздоровлювали політичну обстановку, а дедалі більше посилювали вороже ставлення німецького населення до радянської влади.

Стурбованість із приводу німецьких національних районів була виголошена на січневому Пленумі ЦК КП(б)У (1936 р.) В. Балицьким: "Гітлер приділяє багато уваги Правобережжю, де розташовані 4 німецьких райони (Пулинський, Спартаківський, Карл-Лібкнехтівський, Зельцький - *Авт.*). Німецький фашизм намагається саме тут, у нас у тилу, створити свої опорні пункти. Шпигунсько-диверсійну роботу німці-фашисти проводять також у Донбасі та в інших областях України" [11, арк. 70]. Секретарів райпарткомів і голів райвиконкомів німецьких районів оголосили "фашистськими агентами", звинуватили в підриивній роботі. До цього списку потрапив голова Карл-Лібкнехтівського РВК Ян Іванович, який "на посаду директора МТС висунув фашиста Гольцгофера", а на посаду директора десятирічки "фашиста" Тальнцера. Довіреною особою цієї "контрреволюційної шпигунської організації" був Сеннер, котрий підтримував безпосередній зв'язок із німецьким посольством у Москві. Ця "організація методом своєї діяльності обрала проникнення в ряди ВКП(б) і на основі цього - розміщення своїх учасників на керівних партійних і радянських постах..." [12, арк. 70]. Такі ж звинувачення були пред'явлені колишньому секретареві Пулинського та Карл-Лібкнехтівського районів Дюрмайєру, колишньому секретареві Пулинського РПК Остеру та голові РВК Каулю [13, арк. 70 зв.].

У 1937 р. звинувачувалося керівництво Зельцького, Спартаківського, Карл-Лібкнехтівського німецьких національних районів. Так, у Зельцькому районі шпигунами було оголошено секретаря райкому КП(б)У А. Гафтеля, секретаря райкому ЛКСМУ Я. Барон, голову райвиконкому М. Більдта. У Спартаківському районі - секретаря райкому КП(б)У А. Дюрмайєра, у Карл-Лібкнехтівському - секретаря райкому КП(б)У В. Долганова, голову РВК Я. Івановича, голову районної газети С. Рауха. Багатьох інших було звинувачено в націоналізмі, тероризмі, троцькізмі [14, арк. 74-75.]. В Одеській області (у трьох німецьких районах) лише за чотири місяці 1937 р. було звинувачено в участі у фашистських, диверсійно-повстанських організаціях 34 членів ВКП(б), більшість із яких була керівними працівниками районних органів [15, арк. 75].

Державному політичному управлінню вдавалося викривати навіть неіснуючі "націоналістичні" та "контрреволюційні" організації: "Національний Союз німців на Україні", "Польська організація військова", "Контрреволюційна грецька повстанська й шпигунська організація".

У 1933 - 1934 роках за допомогою НКВС до відповідальності було притягнуто членів Польської організації військової (ПОВ), які нібито завдавали шкоди радянській владі та працювали на користь "Великої Польщі". Б. Скарбек, якому приписали роль польського резидента, був "довіреною особою Ю. Пілсудського". У цьому він "признався" під час особистої бесіди з головою ДПУ В. Балицьким [16, с. 61]. У матеріалах попереднього слідства відзначено, що ПОВ готувала інтервенцію польських військ в Україну.

Дивно, але після викриття ПОВ у 1933 році вона виникає в 1935 р. і "не здавалася" аж до 1939 р. Доречно відзначити, що насправді "ПОВ припинила своє існування на території СРСР у 1922 році" (офіційно розпущена польською владою) [17, с. 209]. За причетність до неї було репресовано С. Косіора, В. Балицького, Т. Домбаля, Б. Скарбека, В. Бандурського та інших діячів польського походження [18, с. 18].

За підрахунками О. Войналович, у "справі" "Польської організації військової" лише на Поділлі було репресовано 103 учителів і викладачів польських навчальних закладів [19, с. 88]. Важко уявити, в якому стані та під впливом яких форм "переконання" підписували свої визнання "агенти" неіснуючої організації.

У 1937 - 1938 рр. унаслідок арештів у Донецьку, Маріуполі, Києві, Дніпропетровську, Харкові було ув'язнено відомих грецьких діячів, зокрема С. Ялі. Водночас упроваджувалися заходи з фабрикації загальносоюзної справи "націоналістичної організації греків СРСР", яка начебто прагнула створити в районах, де переважало грецьке населення, "буржуазно-фашистську державу". Автори вшити "Греки на українських теренах" зазначають, що у справах грецьких "контрреволюційних" організацій у 1937 - 1938 рр. було заарештовано 5474 особи. У січні - березні 1938 р. «особливою трійкою» (за підписами М. Єжова та О. Вишинського) як іноземним шпигунам було винесено смертні вироки 3125 грекам та 109 було відправлено до **ГуТАБу** терміном на 5 - 10 років. Дещо пізніше, у вересні 1938 р., "трійка" (секретар обкому О. Щербаків (іноді - секретар ОК П. Любавін), начальник УНКВС області Чистяков, прокурор Р. Руденко) на Сталінщині ухвалили смертну кару для 345 греків, а 49 відправили до сталінських таборів [20, с. 95].

Про викриття "контрреволюційної антирадянської" організації "Національний Союз німців на Україні" йшлося в спецінформації від 16 березня 1937 року наркомату юстиції України, направлений першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору, голові Раднаркому України П. Любченку та наркомату юстиції СРСР М. Криленку. у ній повідомлялося переважно про "діяльність" групи осіб цієї "контрреволюційної організації" в Хортицькому німецькому педагогічному технікумі. Особлива роль відводилася директорові цього технікуму М. Білику та директорові Хортицького машинобудівного технікуму К. Гоєру, які були знайомі ще з 1923 року по спільній роботі в Одесі. У "Спецінформації" стверджувалося, що основні підозрювані нібито отримали завдання від "розвідувального відділу" Берлінської поліції для подальшої контрреволюційної, шпигунської та диверсійної роботи в СРСР: посилювати націоналістичну пропаганду серед німців, вербувати нових членів "національної спілки", готувати кадри для диверсійної роботи на випадок війни і т. д. [21, с. 65].

Виявляється, згідно з інформацією спецорганів, для полегшення вербування нових членів "спілки" із студентів у педтехнікумі створювалися важкі матеріально-побутові умови: припинено опалення побутових та навчальних приміщень, погіршення харчування студентів. Досить дивно, але, окрім погіршення матеріально-побутових умов, керівники "Національного союзу" не вдавалися до якихось конкретних проявів "шкідницької діяльності". Незважаючи на це, репресивні органи наголошували, що "шкідництво" М. Білика та К. Гоєра є дуже небезпечним для радянської влади. У серпні 1937 року вони були розстріляні [22, с. 140].

В Україні тільки протягом 1937-1938 рр. було репресовано поряд з українцями значну кількість інонаціонального населення, а саме: поляків - 44 467; німців - 25 017; росіян - 19199; євреїв - 7 802; греків - 5 474; білорусів - 2 206 та ін. [23, с. 207].

Отже, масові репресивні акції стосовно «ворогів народу» в суспільстві були спричинені адміністративно-примусовими методами проведення внутрішньої політики. Тавро "ворожих націй", накинуте на етнічні групи, історики оцінюють, з одного боку, як помсту за спротив їхніх представників тоталітарному режиму, а з другого - як виправдання репресивної політики, що в 30-ті роки набула національного забарвлення. У цей період на тлі масових репресій ліквідовувалися національні райони та сільради, що, зі свого боку призвело до припинення функціонування системи національного районування в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття) / Б. В. Чирко. - К.: Асоціація «Україно» 1995. - 215 с.; Наседкіна Л. Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20 - 30-і роки) / Л. Д. Наседкіна // УІЖ - 1992. - №6. - С. 64-72; Панчук М. Під пресом тоталітарного режиму. Німці України в радянський період / М. Панчук, Л. Польовий // Політика і час. - 1992. - № 9-10. - С. 61-66; Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки / О. Рубльов, В. Репринцев // 3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ. - 1995. - № 1/2. - С. 125-149; Кондрацький А. А. Терор і переслідування щодо поляків на Україні в умовах радянської влади / А. А. Кондрацький // Україна: Короткі нариси з історії. - Київ. - 1992. - С. 142-148; Калакура О. Я. Українська полонія в 1917 - 1939 роках: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / О. Я. Калакура. - К., 1995. - 23 с.; Войналович О. Організація шкільної освіти національних меншин в Україні: 20-30 рр. / О. Войналович. - К. - Полтава: Рідний край, 1992. - 149 с.; Стронський Г. Й. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-ті роки / Г. Стронський. - Тернопіль. - 1992. - 63 с.; Палієнко В. І. Незаконні репресії проти польського населення в Україні у 20-30-тих роках / В. І. Палієнко // За більш національну згоду, проти шовінізму та екстремізму. - К. - 1995. - С. 77-82.
2. Чирко Б. В. Вказана праця. - С. 126-127.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 459, арк. 143.
4. Там само, арк. 137-138.
5. Там само, арк. 139.
6. Там само, арк. 135-136.
7. Національні відносини в Україні у XX ст. 36. док. і матер. / Упор.: М. І. Панчук та ін. - К.: Наукова думка, 1994. - 506 с.
8. Там само. - С. 222.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7089, арк. 70.
10. Там само, арк. 73.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 473, арк. 70.
12. Там само, арк. 70.
13. Там само, арк. 70 зв.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7089, арк. 74-75.
15. Там само, арк. 75.
16. Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. XX ст. / Т. Єременко. - К., - 1994. - 74 с.
17. Чирко Б. В. Вказана праця. - С. 209.
18. Калакура О. Я. Вказана праця. - С. 18.
19. Войналович О. Вказана праця. - С. 88.
20. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясє. - К.: Либідь, 2000. - 488 с.

21. Панчук М., Польовий Л. Вказана праця. - С. 65.
22. Чирко Б. В. Вказана праця. - С. 140.
23. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 - 2000) / Л. Рябошапко. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. - 484 с.

SUMMARY

On the basis of archival records and achievements of predecessors analyzed the repressive actions of the Soviet authorities concerning national minorities at the end of the 30s of the twentieth century.

Key words: repressive policy, national minorities, the command-administrative system, "enemies of the people", "malicious activity", POM

АННОТАЦИЯ

В статье на основе архивных документов и наследия предшественников проанализированы репрессивные акции советской власти в отношении национальных меньшинств в конце 30-х гг.

Ключевые слова: репрессивная политика, национальные меньшинства, командно-административная система, "враги народа", "вредительская деятельность", ПОВ.